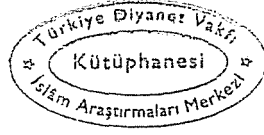

D.2568

HADİS TETKİKLERİ DERGİSİ

JOURNAL OF HADITH STUDIES/مجلة بحوث الحديث

VII * 1 * 2009

Hadis Tetkikleri Dergisi/Journal of Hadith Studies/مجلة بحوث الحديث

Altı Aylık Akademik Hadis Araştırmaları Dergisi
Cilt/Volume: VII Sayı/Number: 1 Yıl/Year: 2009
ISSN 1304-3617

SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni/Owner and Publisher
Dr. Ataullah ŞAHYAR ahadyar@hadisevi.com

Editör/Editor in Chief

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU (Uludağ Üniv., Bursa) ihatiboglu@uludag.edu.tr

Editör Yardımcısı/Associate Editor

Yrd. Doç. Dr. Erdinç AHATLI (Sakarya Üniv., Adapazarı) eahatli@sakarya.edu.tr

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Khalid Zafarullah DAUDI (Government Post Graduate College, Faisalabad), Yrd. Doç. Dr. Özcan HIDİR (The Islamic University of Rotterdam, Rotterdam), Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK (İstanbul Üniv., İstanbul), Doç. Dr. Tahsin GÖRGÜN (İSAM, İstanbul), Prof. Dr. Zekeriya GÜLER (Selçuk Üniv., Konya), Dr. İbrahim KALIN (College of the Holy Cross, Massachusetts), Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim KUTLAY (İlim Yayma Cem., İstanbul), Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK (Fatih Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Yavuz ÜNAL (Ondokuz Mayıs Üniv., Samsun), Doç. Dr. Mehmet YALAR (Uludağ Üniv., Bursa), Yrd. Doç. Dr. Hayati YILMAZ (Sakarya Üniv., Adapazarı), Prof. Dr. Ahmet YÜCEL (Marmara Üniv., İstanbul)

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Nevzat AŞIK (Dokuz Eylül Üniv., İzmir), Prof. Dr. Abdullah AYDINLI (Sakarya Üniv., Adapazarı), Prof. Dr. Mustafa el-A'ZAMÎ (Câmiatü'l-Melik b. Suûd, Riyad), Prof. Dr. Emin AŞIKKUTLU (Marmara Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Ali CUM'A (Câmiatü'l-Ezher, Kahire), Prof. Dr. İsmail L. ÇAKAN (Marmara Üniv., İstanbul), Prof. Dr. Yasin DUTTON (Edinburgh Univ., Edinburgh), Prof. Dr. Nureddin İTR (Câmiatü'l-Dımaşk, Şam), Prof. Dr. Bilal KUŞPINAR (McGill University, Montreal), Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK (Marmara Üniv., İstanbul), Doç. Dr. Bedî Seyyid LAHHÂM (Câmiatü'l-Dımaşk, Şam), Prof. Dr. Selahattin POLAT (Erciyes Üniv., Kayseri), Prof. Dr. İbrahim M. ABU RABİ (Hartford Seminary, Hartford, CT) Prof. Dr. Kemal SANDIKÇI (Karadeniz Teknik Üniv., Rize), Prof. Dr. M. Abdüşşehid NU'MÂNÎ (Karaçi Üniv., Karaçi)

Uluslararası İlişkiler/International Relations

Doç. Dr. Abdülhamit BİRİŞİK (Uludağ Üniv., Bursa), Yrd. Doç. Dr. Ahmet Tahir DAYHAN (Dokuz Eylül Üniv., İzmir), Yrd. Doç. Dr. İNAL (Harran Üniv., Şanlıurfa), Yrd. Doç. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU (Sakarya Üniv.), Doç. Dr. Bülent ŞENAY (DİB Hollanda Din Müşaviri)

Bilişim&İletişim/Correspondence

Dr. Muhammed ABAY (Marmara Üniv., İstanbul), İbrahim ALTAN (Sakarya Üniv., Adapazarı)

Tashih/Proof Reading

Abdülkadir ŞENEL (İSAM, İstanbul), Fatma KIZIL (Uludağ Üniv., SBE, Bursa)

Düzeltilmeler/Corrections

Dr. İshak Emin AKTEPE (SÜHA, İstanbul), Dr. Huriye MARTI (Selçuk Üniv., Konya), Dr. Ayşe Esra ŞAHYAR (Marmara Üniv., İstanbul), Serkan DEMİR (Marmara Üniv., İstanbul)

Web Sitesi Tasarım ve Yönetimi

İbrahim ÖZTOP (Uludağ Üniv., Bursa) www.islamiSanat.net

Kapak Tasarımı/Cover Design

Latif ÇETİNKAYA (latifcetinkaya@yahoo.com)

Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanır.

Dergide yayınlanan makalelerin ilmi, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD) Index Islamicus ve EBSCO tarafından taranmaktadır./

Journal of Hadith Studies has been indexed by *Index Islamicus* and EBSCO.

Yönetim ve Dağıtım/Administration and Distribution

SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, Toygar Hamza Mah., Hacı Mutlu sok. No: 5
34672 Üsküdar/İSTANBUL/TÜRKİYE, 00 90 (216) 334 82 07, 00 90 (216) 391 89 55 (Fax)

Web: <http://www.hadisevi.com> E-mail: editor@hadisevi.com, abone@hadisevi.com

© SÜHA Danışmanlık Araştırma Yayıncılık, İstanbul 2009

Hesap No/Bank Account: Akbank Kadıköy Şub.: 170-251-3 (Ataullah ŞAHYAR)
Fiyatı/Price: Türkiye: 10 TL (2009 Yılı abone/Subscription Rates for 2009 kurumlar: 20 TL,
normal: 17,5 TL, öğrenci-öğretmen 15 TL, yurtdışı/abroad: 60 \$ veya/or 50 €)

Tahsin Görgün ile Yenilikçi İslâm Düşüncesi, Hadis ve Hayat Üzerine

Prof. Dr. İbrahim HATİBOĞLU*

Hatiboğlu: Bismillâhirrahmânirrahîm**

Hocam, bu kısa molanın ardından kaldığımız yerden mülâkatımıza devam edelim uygun görürseniz. Özellikle doktora tezinizde, diğer çalışmalarınızda ve konferanslarınızda fıkıh usûlüyle bağlantılı olarak inşâ, haber, hadis, sünnet, mütevâtir, icmâ gibi hadis usûlünün veya hadis ilminin birçok ıstılahına atıflarda bulunuyorsunuz veya benzer terimleri belki farklı anlamlarda kullanıyorsunuz. Daha iyi anlaşılması bağlamında, sizin düşünce sisteminiz içerisinde hadis, haber, sünnet, icmâ, tevâtür vb. kavramları ne anlam ifade ediyor? Hadis usûlündeki kullanımlarıyla da irtibat kurarak bunu netleştirebilir miyiz; bu konuyu biraz daha açmanızı arzu ediyorum.

Görgün: Tabi bunu konuşmak gerekiyor, özellikle şu yönden konuşmak gerekiyor. Meselâ tevâtür dediğim vakit belki bu terimi mutlaka asıl kaynağı ile irtibatlı olmakla birlikte diyelim teknik bir terim olarak kullanıldığı haliyle bir hadis terimi olarak kullanmıyorum. Çünkü hadiste bir haberin mütevâtir olmasıyla kastedilen, özellikle hadis kitaplarındaki rivâyetler söz konusu olduğunda biraz daha formla ilgili, formel bir tanım. Hâlbuki benim meselâ mütevâtir derken bahsettiğim şey ilk anlamıyla, en yaygın anlamıyla sahâbenin icmâına tekâbül ediyor. Sahâbenin icmâı dediğimiz şey de, söz gelimi, sadece Hz. Ömer'in bir uygulaması söz konusu olduğunda sahâbe-i kirâmın bu uygu-

---

* UÜ İlahiyat Fakültesi, BURSA

** Bu mülâkat, Sayın Görgün ile Bursa'da gerçekleştirilen ve birinci kısmı *Hadis Tetkikleri Dergisi*'nde (VI/2 [2008], s. 175-198) "Tahsin Görgün ile İlmî Hayatı ve Zihnî Arka Plânı Üzerine" başlığıyla yayımlanan uzunca bir görüşmenin ikinci kısmıdır.

lama konusunda itiraz etmemesi anlamında bir sükutî icmâdan daha esaslı bir manadadır.

Yani sahâbe-i kirâmın birbiriyle konuşma ihtiyacı hissetmeksizin doğrudan Peygamber Efendimiz'den öğrenip uyguladıkları şeylerin bütünündeki müşterek olan tarafı ifade ediyorum. Bunu dikkate aldığımızda bu anlamda mütevâtir aslında sahâbenin bir teklifle ilgili olarak ittifaka ulaşmaları anlamında icmâ ile bir yakınlık yani yakın mana açısından bir akrabalığı bulunsa da aynı değildir. Aynı şekilde haberlerdeki yani bir hadîs-i şerîf söz konusu olduğunda o hadîs-i şerîfin mütevâtir olup olmamasıyla da özdeş değil ondan da farklıdır ve fark benim bahsettiğim mütevâtirin dile gelmesine gerek olmasındadır. Çünkü o, hayatın kendisi, toplumsal varlığın kendisidir ve orada bilgi ile varlık aynı şey.

Hatiboğlu: Bilebildiğim kadarıyla Muhammed Abduh'un 'fiilî tevâtür' diye bir kavramı var. Fiilî tevâtür derken tabi sizin düşündüğünüz manada söylediğini düşünmüyorum. Haccın yapılış şekli, namazın kılınış şekli, zekât nisablarının tespiti ile ilgili tevârüs edilen uygulamalar gibi, fiili olarak bize kadar nesilden nesle intikal eden şeyler için 'fiilî tevâtür' kavramını kullanıyor. Sizin kullandığınız tevâtür kavramıyla bunun arasında nasıl bir ilişki var?

Görgün: Buna yakın, benzer diyebiliriz. Meselâ bunu Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetlerin manâları içinde benzer bir şey söyleyebiliriz. Temel ahlâkî değerler söz konusu olduğunda bunlarla ilgili bilgiler de bunun içerisine dâhil. Tabi fiilî tevâtür terimi tam olarak nerde kullanılıyor ona bakmam lâzım. Epeyce benzer ama gerçekten bakmak gerekiyor. Ona bakalım inşallah ve ona bağlı olarak en azından Abduh'un böyle bir düşüncesi varsa bu ne manâda kullandığını görmekte fayda var elbette.

Fakat aynı şekilde diğer konularda da meselâ kıyas söz konusu olduğunda şimdi kıyasın bir teknik manada fıkıh usûlünde kullanıldığı şekli var. Elbette fıkıh usûlünün teknik bir terimi olarak mutlaka önemli fakat ben kıyas dediğimde bununla akraba olmakla birlikte daha esaslı bir şeyi kastediyorum. Daha esaslı bir şey dediğim insanî bilginin vasfı olarak, insanın tabii istidlâlinin bir şekli, zorunlu bir formu olarak kıyası dikkate aldığımız yani insanın kendisinde mevcut olan bir bilme yolu olarak kıyası keşfettiğiniz vakit fıkıhtaki teknik manasıyla kıyasa da çok ciddi bir esas bulmuş, onun esasını görmüş oluyorsunuz. Bu durumda kıyasa itiraz eden âlimlerin aslında kıyasa itirazlarının aslı manasıyla kıyasa itiraz etme olmayıp, itirazın, meselâ illetle alâkalı olduğunu veya başka noktalarda daha belirli, belki kıyasın bir türüne itiraz ettiklerini görüyorsunuz. Bu da aslında şunu gösteriyor ki yapılan itirazlar aslında esasa, asla müteallik değil, asıldaki bir cihete müteallik oluyor.

Hatiboğlu: Bu yerleşmiş terminolojiyi özellikle hadisçiler gibi meselenin felsefi boyutunu çok gündemine almayan insanlar açısından düşünecek olursak yani bizim tevâtür dediğimiz şey bellidir bunun dışında tevâtür kelimesinin bize mal olmuş bir ıstılah olarak farklı anlamlarda kullanılmasını izah edemeyiz ya da o bizim için çok fazla anlam ifade etmez şeklinde bir kafa karışıklığı ya da anlamlandıramama sorunu ile karşılaşma ihtimali çok fazla. Meselâ Fazlurrahman ile ilgili çalışırken tespit ettiğim bir nokta, Fazlurrahman sünnet veya hadis ıstılahlarını çok farklı manâlarda kullanıyor, bu sebeple, özellikle geleneksel anlamda hadis ilmiyle meşgul olan bir insan Fazlurrahman'ın ne dediğini anlamış değildir, anlayamaz daha doğrusu.

Görgün: Evet.

Hatiboğlu: Şimdi burada bir zorluk görüyorum ben. Bu nedenle ya felsefi anlamda tevâtür veya kıyas demek lâzım veyahut da bunu fiilî tevâtür, manevî mütevâtir ya da kıyas söz konusu olduğunda, felsefi kıyas gibi farklı terimler kullanmak lâzım gibi geliyor bana. Aksi takdirde aslında çok iyi niyetli bir şekilde hadislerin Efendimiz'in toplum içerisindeki tayin ediciliğini anlatmak gibi çok güzel bir düşünceden hareket ediyoruz ama eskiden farklı şekilde anlaşılan bir terimi kullandığımız için de insanlar sözden kastedilen murâdı ilk anda anlayamıyor. Böyle bir sıkıntı ile karşılaşma ihtimali söz konusu olabilir mi diye düşünüyorum.

Görgün: Bunun için hakikaten teşekkür ederim ama önemli bir noktaya işaret etmek istiyorum. Fazlurrahman'ın bazı yazılarına bakarsanız o teknik anlamda hadis hakkında konuşuyor, bunu iddia ediyor ama benim öyle bir iddiam yok. Ben hadis ilmi yapıyorum demiyorum ama hadis ilmi söz konusu olduğunda hadis ilmini, terminolojisini anlamak için belki bir adım gerisine gidip daha esaslı bir şekilde bakarak hadis ilminde kullanılan terimlerin aslı esası olmayan keyfi bir şekilde ortaya çıkmış terimler olmadığını bir anlamda temellendirme gayreti var. Bu nedenle benim yaptığım şey hadis terimlerine yeni manâ vermek değil, onları değiştirmek değil. Aksine onun bir anlamda daha derindeki, daha farklı bir düzlemdeki esasını görünür veya anlaşılır hale getirme gayreti olarak düşünülebilir.

Hatiboğlu: Fazlurrahman *Islamic Methodology in History* kitabında işte hadis, ictihad, sünnet ve icmâin çok yakın anlamlara geldiği hatta birbirlerinin yerine geçebildiği bir düşünce ortaya koyuyor ve onu temellendirmeye çalışıyor. Fakat onun bu düşüncesini Türkiye'deki hadisçilerin geneli dikkate aldığımızda çok da anlamlı bulmadılar. Bununla da mukayese edecek olursak, sizin sünnet hadis ve tevâtür düşünceniz içerisinde bu kavramları nereye konuşlandırmak lâzım. Fazlurrahman çok genel ifadeler-

le hadis, ulemânın içtihadının söz olarak Efendimiz'e nispetidir. Sünnet de ulemânın icmâdır gibi bir anlayış ortaya koyuyor.

Görgün: Cârî sünnet anlamında yaşayan sünnet/living tradition terimi de var benzer bir şekilde Fazlurrahman'ın. Sorunu şuradan kaynaklanıyor ki Fazlurrahman Peygamber Efendimiz'in İslâm toplumunun ortaya çıkmasında ki konumunu fark etmiş gibi gözükmüyor. Fazlurrahman'ın bakışında bir karışıklık var. Bakış açısı bu noktada puslu. Peygamber Efendimiz'i İslâm toplumunun ortaya çıkma sürecinde fark etmiyor, görmüyor. Onun baktığı kaynak daha ziyade Kur'ân-ı Kerîm.

Bunu dikkate aldığımız vakit, Kur'ân-ı Kerîm lisânî bir hitap olması nedeniyle Peygamberimizin konumunu parantez içerisine aldığında, bir yanda Kur'ân'ı Kerîm var ve bu çerçevede bir de zaman içinde bir Peygamber inşası süreci var gibi bir anlayışa yöneliyor ve bu ciddi bir şekilde problemlili bir tavır. Living tradition yani yasayan sünnet, mühim bir terim olmakla birlikte içeriği olmayan muhtevası olmayan bir terim. Hâlbuki muhtevası olmayan bir terim olarak tasvir ettiği için o onun içerisini sahâbe-i kirâmın veya âlimlerin zaman içersinde duruma göre doldurduğunu düşünebiliyor. Hâlbuki sünnet için böyle bir şeyi söyleme imkânınız yok. Bu gerçekten mümkün değil. Öncelikle, içi boş olan bir terimi icat edemezsiniz. Fazlurrahman'ın kendisinin de ifade ettiği üzere, Peygamber'in bir otoritesinin olması lâzım; fakat bu otoritenin belirsiz olamayacağını farkında olmak lâzım. Yani siz otoritesiniz ama hiçbir şey yapmıyorsunuz ya da ne yaptığınız belli değil, böyle bir otorite olamaz. Otoritenin her şeyi bellidir, özellikle peygamber olarak otorite olduğu vakit. Bütün bir İslâm toplumunun oluşum sürecini takip ettiğinizde onun her aşamasında Peygamber Efendimiz'i görüyorsunuz ve bu çok müşahhas bir şeydir, mücerred değildir. Bu müşahhas olduğu için de biz bunu bu bütün müşahhaslığıyla, bütün boyutlarıyla keşfedip görebiliriz en başından itibaren.

Hatiboğlu: Fazlurrahman'ın yaklaşımında Efendimiz'in kendi zamanındaki müşahhaslığını ve etkisinin yoğunluğunu daha sonraki dönemlerde sürdürmesinin ıztırârî değil de ihtiyarî olduğu söylenebilir. Buna göre, ulemâ, ondan ulaşan bilgi ve uygulamalardan, gelişmelere bağlı olarak, kendi zamanındaki ihtiyacı gidermek üzere müracaatta bulunabildiği gibi onlar arasından tercihte de bulunabilmektedir. Dolayısıyla Peygamber Efendimiz'in sonraki nesillere intikâl eden uygulamalarının Fazlurrahman'ın düşüncesinde, anladığım kadarıyla, bir zorunluluk biçiminde değil, önce sahâbe-i kirâmın sonra tâbiînin ve ardından daha sonraki ulemânın bir anlamda uygun görmesiyle, zamanlarındaki olaylarla mütenâsip düşmesiyle anlamlı hâle gelmesi söz konusu. Ama sizin önerinizde Efendimiz'le (s.a.v.) başlayan ve hiçbir zaman tayin ediciliğini bırakmadan nesiller boyu devam ettirilen bir şey var.

Görgün: Gayet tabi. Zaten başka şekilde düşünülemez. Şimdi Hz. Ömer'in veya Hz. Ebû Bekir'in, Abdullâh b. Mes'ûd'un, Ebu Hüreyre'nin (r. anhüm) veya bütün sahâbe-i kirâmın madem Peygamber Efendimiz ahirete irtihal etti ve bize Kur'ân-ı Kerîm'i bıraktı bunun dışında istediğimiz gibi davranırız diyebileceğini düşünebilir miyiz? Bir defa şu nokta da çok önemli; Müslüman olmanın Peygamber Efendimiz'e ittibâ etmekle eş anlamlı olduğunun farkında değilseniz zaten buradaki sorunları gerçekten göremezsiniz, kavrayamazsınız ve çöremezsiniz. Müslüman olmak demek Peygamber Efendimiz'e ittibâ etmeyi sürdürmek demektir. Hangi nesilde, hangi dönemde olduğunuz fark etmez. Bu noktada tabi şunu da birbirinden ayırmak lâzım; hadis rivâyeti söz konusu olduğunda sahâbe-i kirâmın hadis rivâyet etmek için hadis rivâyet etmedikleri kesin. Size bir hadis rivâyet edeceğim deyip de hadis rivâyet etmiyorlar elbette. Hadisler kitaplarda tedvin edilmeden önce yani ilk dönemlerden bahsediyorum yoksa bir ders halkası oluşup şekilsel anlamda öğretme, nakletme işi başlayınca durum değişmiştir. Fakat ilk dönemlere baktığımız vakit herhangi bir sahâbînin bir şekilde sırf anlatmak için yani hadis rivâyet etmek için hadis rivâyet etmesini beklemenin bir manası yok. Şu nokta çok önemli yalnız; sahâbe-i kirâmın, buldukları yerlerde özellikle Peygamber Efendimiz'i görme imkânına sahip olmamış insanların Peygamber Efendimiz'le ilgili meraklarından kaynaklanan soruları vesilesiyle bir şeyler anlatmak zorunda kaldıkları konusunda bir şüphe yok. Çünkü netice itibariyle gençler var, bir şekilde Peygamber Efendimiz hakkında yani "nasıl Müslüman oldunuz", "bu Müslümanlık nasıl bir şeydi", "sizin tâbi olduğunuz insan, bu Peygamber nasıl bir varlıktı, neyi nasıl yapardı" gibi soruları yönelmeleri, bu konuları merak etmeleri kadar tabi bir şey olamaz. Yani şimdi tutup bir sahâbînin "Sen Peygamber'i bir kenara bırak, şu Kur'ân-ı Kerîm'i al, bununla amel et, yeter." dediğini düşünmek mümkün değil. Şimdi bu noktadan baktığımız vakit zaten aynı şekilde hadis rivâyetinin de hayatın içerisinde gerçekleştiği kesin. Zaten öyle olduğu için de bir sahâbenin bütün hadisleri rivâyet etmesi, bilmesi vs. mümkün değil. Rivâyet ettikleri şeyler de onun için sınırlı. Niye sınırlı? Çünkü kendilerine sorulan, hadis rivâyet etmesini gerektiren vesileler de sınırlı. En fazla hadis rivâyet edenlerden birisi beş bin rivâyetle Ebû Hüreyre Efendimiz. Hz. 'Âişe'nin rivâyetleri iki binin üstünde. Şimdi meselâ Hz. 'Âişe'nin rivâyet ettiği konulara baktığımızda, bunları yapısal olarak incelediğimizde belirli bazı konularda yoğunlaşmalar olacaktır.

Hatiboğlu: Özellikle aile hayatı.

Görgün: Meselâ. Bunlar gayet anlaşılır şeyler. Peygamber Efendimiz'in âile hayatı konusunda malumat edinmek istiyorsunuz, merak ediyorsunuz. Bu merak illa birecessüs anlamında değil, yani hakikaten bir sorunla karşılaştınız ve bu sorunu çözmek için o konuda bir cevap bekliyorsunuz. O dönemde yazılmış yüzlerce kitap yok ki, gidip bir kütüphaneye, bir ansiklopediye bakıp

sorunuzun cevabını bulasınız. Onu kimin bilme ihtimâli varsa yani meselâ eşine gidip diyorsunuz ki “Şöyle bir sorunla karşılaştım. Peygamber Efendimiz bu sorunu nasıl çözerdi veya nasıl yapardınız?” Yani bu gayet anlaşılabilir.

Hatiboğlu: Şimdi tabi bir şekilde Efendimiz’den gelen rivâyetlerin anlamı ya da yaşanması söz konusuydu dediniz erken dönemle ilgili. Ben uygulamaları da dikkate alarak aslında kitaplaşma sürecinde de bu işin, sizin söylediğiniz tarzda tabii bir şekilde cereyan ettiğini, bu velev ki medresede olsun veya bir hoca ders halkaları oluşturmaya başladıktan sonra olsun bunun kendi tabiiliği içerisinde devam ettiğini düşünüyorum. Çünkü tabii ortamda bir sabâbinin ya da tâbiinin rivâyetle ilişkisi nedir? Onu yaşama bilgisidir. Yani rivâyetin kendisine geliş kaynağının güvenilirliğinden emin olduktan sonra onu öncelikle kendi hayatında uygulaması yani hayata aksettirmesi şeklindeki bir ilişkidir.

Görgün: Tabi ki.

Hatiboğlu: Bu açıdan baktığımız zaman medresedeki hadis eğitimi de daha sonraki dönemlerde bir kitabı alıp okumak da bir amel etme ilişkisi- dir. Modernleşme dönemine kadarki süreçte insanların hadisle ilişkisi onunla amel etme ilişkisi şeklindedir. Hadis usûlünde şöyle bir esas var; biz üstadlarımızdan tıpkı ilmi öğrendiğimiz gibi ‘hey’eti’ de öğrenirdik. Hey’et dediğimiz şey nedir? Hadisin muhtevasıyla amel etmektir. Muhtevasıyla amel etmediği bir hadisi hoca rivâyet edemez. Bu büyük bir zâfiyettir çünkü. Aksi takdirde talebe eğer bu hadis sahîh bir hadis olsaydı bana rivâyet eden kişi olarak kendisi bunu hayatında uygulardı diye bir şüpheye düşebilir. Dolayısıyla, ilk dönemle ilgili kurguladığımız şekliyle tabi yaşantı içerisinde uygulanarak intikal ettirilme sürecinin kitapla bir garanti altına alma yani yazıyla kaydetme süreci tamamlandıktan sonra da devam ettiğini düşünüyorum. Kitaplarda tedvîn bir ölçüde muhafaza etme açısından bir garantidir. Fakat asıl olan yine geleneksel formda, geleneksel tarzda ve geleneksel amacına uygun bir şekilde intikal etmeye devam ediyor. O yüzden bizde, hadis usûlünde çok önemli bir esastır; belirli formlara (usûlüne) uygun bir şekilde intikal ettirilmemiş bir hadis söz konusuysa o hırsızlık olarak nitelendirilir. O formda hadis rivâyet eden insan için hadis hırsızlığı ifadesi kullanılır. Üstattan, doğrudan doğruya hadis nasıl uygulandığını ve nasıl anlaşıldığını bilmeden alınan bir hadis, yani üstattan alınmaksızın kitaptan alınan bir hadis, rivâyeti caiz olmayan bir şeydir. Kitaptan rivâyet caiz olmaz. Yani niye üstadın asıl nüshası ile sizin fer’ nüshanızı mukabele etmek zorundasınız? İstinsah edilmiş nüshayı niçin üstat veya nüshasıyla mukâbele etmek zorundasınız. Bunu ben doğrudan doğruya yaşantının intikali süreci yani bir garantisi olarak görüyorum. Bugün hâlâ daha icâzet geleneği devam ediyor ve şahsin ben bu icâzet geleneğinin, Goldziher ve

başka oryantalistlerin aksine sembolik olmadığını, hadise göre hayatı inşa etme sürecinin bir garantisi olduğunu düşünüyorum. Yoksa elimizde Buhârî nüshaları var. Biz onu okuyoruz, okutuyoruz talebelerimize. Peki, niye onu mutlaka o hadis metnini rivâyet edebilmek için icâzet şartını koyuyoruz? Bunun temel ilkesi, temel sebebi benim anlayabildiğim kadarıyla yine hadisin yaşanılabilirliğini temin, hadisin yaşanılabilirliği sürecini devam ettirmesine yönelik bir tedbir, asla sembolik değil. Modern dönemde örneklerine şahit olduğumuz şekillde içinde beş bin tane hadis bulunan bir kitap içinden yaklaşımımızı teyit edecek bir rivâyeti her zaman bulabiliriz. Fakat bu doğru bir yöntem değil. Bir kitabı baştan sona okuduğunuz zaman ise dikkate aldığınız bir rivâyetin kitabın bütünlüğü içerisinde hatta, İmam Şâfi'î'nin ifade ettiği gibi rivâyet yekûnünün sünnetin tamamının içerisinde oturduğu bir zeminin, insicamlı bir bütünlüğün olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu perspektiften baktığınızda ilk dönemlerle alâkalı zihninizdeki kurgunun biraz daha Müslümanlar var olduğu sürece devam edecek şekilde sürdürülmesinin vakıya daha mutabık olacağını düşünüyorum, bilmiyorum sizin düşüncenizle örtüşüyor mu?

Görgün: Yani tabi şu nokta çok önemli. Hadis rivâyeti dediğimiz şeyin lafız olarak herhangi bir hadis lafzının yani metnin sadece talebelere muhtelif tarîklerle ulaştırılması olduğunu düşünmemek gerekiyor. Hadisin edâsındaki semâ'ı dikkate aldığımızda niye semâ önemli en yüksek rivâyet formu? Burada önemli olan nokta şu, bir defa şeyh metni kendisi dile getiriyor fakat o dile getirmesinin sadece metni dile getirdiğini düşünmek gerçekten de çok eksik bir düşünme şekli oluyor. Muhtemelen o hadisi semâ esnasında sadece bir kişi hadisi semâ yoluyla almıyor, semâ genellikle bir ders halkası içerisinde gerçekleşiyor. Ders halkası içerisinde gerçekleştiğini dikkate aldığımız vakit, hadis senediyle birlikte okunuyor. Senede bulunan her bir râvî hakkında gerekli mâlumat veriliyor. Diğer taraftan metnin manasıyla alâkalı olarak bunun neye delâlet ettiği belki kendisiyle irtibatlı olarak hangi hükümlerle alâkalı olduğu hatta esbâb-ı vürûdu vs. hakkında da gerekli bilgiler belki anlatıldıktan sonra bu rivâyet gerçekleşiyor. Yani herhangi bir yerde bulduğunuz herhangi bir hadis mecmûasından bir hadisi senedi de olsa rivâyet etmenin arzu edilir bir şey olmaması direkt bununla alâkalı. Niye meselâ kitâbet en güvenilir hadis edâ yolu olarak kabul edilmiyor? Yani siz çok uzaklardan yazıyorsunuz ben şu hadisi sizden rivâyet edebilir miyim diye soruyorsunuz ve şeyh de size rivâyet edebilirsiniz diyor. Bu niye çok makbul bir rivâyet yolu değil? Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit o zaman klâsik manasıyla icazetin kendi başına gayet tabi ilimdeki senedi muhafaza etme açısından çok önemli bir manası vardır. Zaten klâsik anlayışta değişen bir şey yok, ilim hâlâ, kitaplardan değil âlimlerden alınır. Bu sadece hadis veya fıkıh ilmiyle alâkalı değil, diğer bütün ilimlerle alâkalı. Eğer siz iyi bir tabîb olmak istiyorsanız tıp kitaplarını okuyarak tabîb

olamazsınız. Gideceksiniz hastanede iyi bir doktorun yanına, duruma göre yıllarca ona asistanlık yapacaksınız. Başka şekilde iyi bir tabib olunmaz. Yani cerrah vs. olmak söz konusu olduğunda bunu dikkate almak gerekiyor. Başka alanlarda da yani iyi bir fizikçi olmak istediğinizde de farklı bir şey gerekmiyor. Bunu dikkate aldığımız vakit, bir defa o icâzetin ifadesi sadece işte görüştük, belirli bir süre beraber olduk, beni imtihana tâbi tuttu, sorduğu soruları bildim, ondan sonra bana belge verdiği anlamına gelmiyor. İcâzet aynı zamanda icâzet verilene hem bilgi anlamında hem de bilginin öğretilmesi konusunda bir güvendir. Bu nedenle sadece bilginin nakledilme yolu değil, aynı zamanda ona bağlı olarak bir varoluş şeklidir zaten. Yani bu toplumsal bir varoluş şekli, bir kategori ve bu yönden de çok çok önemli.

Hatiboğlu: Ümmetin varoluş şekli olarak algılanmasının bir neticesi olarak belki de diğer bazı İslâmî ilimlere intikal etmiş, hoca ve talebe âdâbı diye önemli bir literatür oluşmuş ve bütün formlarıyla o literatür detaylı bir şekilde ortaya konulmuş. Alâkalı muhtelif konularda müstakil kitaplar yazılmış. Neticede rivâyetle meşguliyetin sadece lafızla alâkalı olmadığı, yani modern dönemdeki çağdaşçı yaklaşımın ya da yine modern dönemdeki selefi/ yeni-selefi yaklaşımın anladığı gibi lafızdan ibaret olmadığı, hayatı yönlendiren bir şey olarak algılandığı bir yapı meydana gelmiştir. Hocam şimdi şuna intikal etmek istiyorum, gerçi değişik münasebetlerle ifade ettik ama bunun vurgulanması gerektiğini düşündüğüm için tekrar oraya gelmek istiyorum. Anladığım kadarıyla sünnet ve hadisi bildiğimiz anlamıyla, klâsik literatürdeki anlamıyla kullanıyorsunuz. Sünnet ve hadisin İslâm toplumunun inşasında baştan itibaren çok önemli bir yeri var. Bugün son iki yüzyılda yaşadığımız modernleşme tecrübesinden sonra değerlerimizin bir kısmı en azından toplum tarafından devam ettirilse dahi ulemânın fonksiyonunu yitirmesi veya kontrolünü kaybetmesi gibi bir durumla karşı karşıyayız. Toplumun hayatını devam ettirmesi açısından sünnet ve hadisin nasıl bir tarzda ele alınması gerekiyor? Yani bir Müslüman toplumun eskiden olduğu gibi inşasını sürdürmede sünnet veya hadis birikiminden nasıl istifade edilmesi gerekiyor?

Görgün: Evet bu, bütün sorunların esası galiba. Şimdi tabi bunu iki cihetten düşünmemiz gerekiyor. Bunlardan birisi işin form, şekil tarafı. Form ile muhteva birbirinden ayrılmaz. Form belirli bir muhtevayı öngörür, belirli bazı muhtevalar da ancak belirli formlarda varlığını sürdürebilir. Şimdi bu yönden baktığımızda bir defa hadîs-i şeriflerle ilgilenme şekli söz konusu olduğunda hadislerin bugüne kadar yapıldığı gibi yine bugünden sonra da muhtelif formlarda rivâyetinin gerçekleşmesi gerekir. Bu işin formel tarafı, yani rivâyetler nihayet bu işi bilen insanların öğrenme aşamasında olanlara başından itibaren geldiği gibi aynı formda onların da bunları ulaştırmaları gerekiyor ve senedin devam etmesi gerekiyor. Bu kesinlikle vazgeçilebilir bir şey değil. Artık kitapla-

rımız var, matbaada basarız ve ardından her tarafa dağıtırız olur gibi bir anlayış manalı değil. Bununla bağlantılı olarak mutlaka kaçınılması gereken ikinci bir husus var. Bu ikinci husus hadîs-i şerîfleri anlamının özellikle yapılması en zor işler arasında olduğunu bilmektir. Yani müçtehitlik yapmamak kaydıyla insanlar, Kur'ân-ı Kerîm'i okuduğu vakit bir az çok şeyler anlarlar. Ancak hadisler söz konusu olduğunda hadislerin anlaşılması Kur'ân-ı Kerîm gibi değildir. Dolayısıyla hadisleri muhakkak bir mütehasısın yanında okumak gerekir. Anlaşılma konusunda sorun çıkma ihtimali yüksek olan hadislerin tercüme edilerek yorumsuz bir şekilde insanların çok kolayca ulaşacağı tarzda yaygınlaştırılmasından vazgeçmek gerekiyor. Meselâ *Sahîh-i Buhârî*'yi bir bütün olarak yorumsuz bir şekilde insanların eline tutuşturma durumunda, hadîs-i şerîflerin kendi bütünlüğü içerisinde görülmesinin gerekliliği ve bunları metafizikten mantığa tarihten siyere kadar muhtelif diğer ilimlerle ilişkili olarak anlamayı sağlayacak malumatın eksikliği gibi nedenlerle birçok hadis kendi aslı manası dışında anlaşılma riski mevcuttur. Meselâ Cibrîl hadisi söz konusu olduğunda yanlış anlaşılma riski söz konusu değil. Zira gayet geniş bir rivâyet, kendi başına bir risâle gibidir. Ancak öyle hadisler var ki icabında bir cümlelik hadis. Böyle hadisleri nasıl anlayacak? Hele Selefîyeci anlayışla, mezhepler terk edilerek tek tek hadislerle amel edilir anlayışıyla insanlar tek tek hadîs-i şerîflere dayanarak hareket etmeye yönelir. Bu sadece pratik manada değil çok çeşitli alanlarda da kendini gösteriyor. Bu dikkate alındığında bu konuda mümkün mertebe hadislerin tercüme edilmesi söz konusu olduğunda iyi bir tercümesinin yapılması ve alanla alakalı olarak geniş bir şerhiyle birlikte insanların eline ulaştırılması gerekir. Bu bağlamda İbn Receb'in *Câmi'u'l-'ulûm ve'l-hikem*'i güzel bir örnek. Burada bir hadis alındığı zaman onunla birlikte bütün bir alanı inşa ediyor ve inşa ettikten sonra o hadîs-i şerîfin ne manaya geldiği çok bâriz ortaya çıkıyor. Aksi takdirde o hadisi tek başına aldığınız vakit çok fazla bir şey ifade etmiyor. Mutlaka her insan Cenâb-ı Hakk'a karşı sorumludur. Mutlaka her insan özgürdür, kendi sorumluluğunu kendisi taşır. Ancak burada hadislerin en azından tarihî rivâyet şartları dikkate alındığında tâbiîn ve tebei't-tâbiîn zamanında bile tek tek hadisler ele alınarak amel edilmediği halde bugün birilerinin onlara göre çok çok uzakta bulunmasına ve çok çeşitli kültürel tesirlere, ya'nî İslâm dışı kültürel tesirlere maruz kalınmasına rağmen tek tek rivâyetlerle karşı karşıya gelmesi o insanın rivâyetlerle müspet manada irtibat kurmasını engelleyecektir. Bu nihaî olarak kesinlikle hadislerle irtibatın kopmasına olmasa dahi zayıflamasına sebep olacaktır ve bence bunu yapmaya kimsenin hakkı yoktur.

Hatiboğlu: Hadisleri anlaşılması konusu üzerinde söylediğiniz bu görüşleri modern dönemdeki problemlerle alakalı olarak söylüyorsunuz.

Görgün: Günümüzdeki durumla alakalı olarak gayet tabi.

Hatiboğlu: Konunu biraz daha anlaşılır kılınması için şunu sormak istiyorum. Günümüzdeki bu yaklaşımlarla mukayese ettiğinizde Hem sahâbe-i kirâm'ın hadisleri anlaması hem de daha sonraki dönemde hadislerin anlaşılması konusundaki birikimi nasıl değerlendiriyorsunuz. Geçmişte hadisin anlaşılması konusunda fazla bir çabanın ortaya konulmadığı tarzında değişik tespitler var. İbn Receb örneği vesilesiyle, modern zamanlara kadar ümmet tarafından ortaya konulan anlama çabalarının daha sarîh biçimde ifade edilmesi arzusuyla sormak istiyorum. Geçmişte, hadislerin anlaşılmasına yönelik sağlıklı bir yapı oluşturulamamış olabilir mi sizce, yoksa anlama konusunda karşılaşılan problem modern bir problem mi?

Görgün: Hadislerle ilgili anlama sorunu modern bir sorundur. Bu, tereddütsüz olarak söylenebilir. Bu da bütün bir İslâm kültürünü, geleneğini yok sayıp doğrudan doğruya hadislerle amel etme teşebbüsü ile alâkalıdır. Daha açık ifadeyle fikhî atlayıp ardından fıkıh usulünü atlayıp tasavvufuyla, mantığıyla, metafiziğiyle, belâgat ilimleriyle hatta edebiyatıyla bütün bir İslâm kültürünü atlayıp doğrudan hadis kitaplarına müracaat ederek onlardan artık ahkâm çıkarmaya yönelmekle birlikte anlama sorunu ortaya çıktı. Bunun muhtelif sebepleri var. En azından son 150 yıl içerisindeki dönüşümlerle birlikte meselâ İslâm dünyasının çok çeşitli yerlerinde Müslüman memleketlerin gayri Müslim istilasına maruz kalması neticesinde ulemâ devre dışı bırakıldı ve yapısal dönüşümler yaşandı. Bu dönüşümler neticesinde ulemâ ve ilimler devre dışı kalınca klâsik birikimi öğrenecek bir kimse kalmadı.

Hatiboğlu: Türkiye fiilî bir istila yaşamadı. Ancak bu söylediğimiz şeyler daha çok zihnimize Türkiye'yi tutarak söylediğimiz şeyler.

Görgün: Bana kalırsa Türkiye'nin daha özel bir konumu var. İlk plânda meselâ Pakistan, Mısır, Kuzey Afrika özellikle de Türkî Cumhuriyetler dediğimiz yörelere bakarak söylüyorum. Türkiye'de ilginç bir şey yaşandı. Meselâ 20'li yıllarda bir taraftan belki dinî ilimlerin öğretilmesi konusunda tedbir alınmamakla birlikte hadislerle irtibatı sahîh bir biçimde asgari ölçülerde de olsa sağlayacak bir tedbir alındı. Nitekim *Tecrid* tercümesi ve şerhi TBMM'nin aldığı bir kararın bir kararın gereği olarak Babanzâde Ahmed Naîm'e, vefatından sonra da Kâmil Miras'a yaptırıldı. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm ile asgarî ölçülere irtibatı sağlayacak bir tedbir olarak, yine aynı karara istinâden Elmalılı Hamdi Efendi eliyle eşsiz bir tefsir telif ettirildi. Daha sonra bir anlamda fıkıhla irtibatı belli ölçüde muhafaza ettirmek düşüncesiyle merhum Ömer Nasuhi Bilmen'in *Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*'nu telif etmesi. Belki daha sonra doğrudan bir görevlendirme olmasa bile *Fusûs* tercümesi, *Mesnevî* tercüme ve şerhi gibi Tâhiru'l-Mevlevî'nin yaptığı şeyleri de dikkate aldığımızda klâsik birikimle irtibatı koparmayacak tedbirler alındı.

Hatiboğlu: Bunlar bilinçli olarak yapılan şeyler mi acaba?

Görgün: Ben bunların tesadüfi olarak yapıldığını düşünmüyorum. Bunun bir anlamda alınmış bir tür tedbir olarak kavramanın gerektiğini düşünüyorum. Aksi takdirde “bizim ne Kur’ân’a ne hadislere ne dine ihtiyacımız var” denirdi. Bugün klâsik hadis terminolojisiyle irtibatımızı sağlayan eser *Tecrîd* ve onun mukkaddimesidir hiç kuşkusuz. Bunu tefsir hocalarımızdan Süleyman Ateş ifade etmiştir ki Türkiye’de meâl yazan herkes ciddi bir şekilde meal yazmaya teşebbüs ettiyse kesinlikle ilk kaynak olarak Elmalılı Hamdi Yazır’ın mealine müracaat etmiştir. Bu bir vakıadır. Bizim klâsik birikimimizle irtibatımızı bu eserlerin sağladığı konusunda şüphe yok. Ancak, üzücü olan şu ki, bugün Türkiye’imizde bu bağlar doğrudan doğruya terk edilmiştir. Önceleri bu hem *Tecrîd Tercümesi ve Şerhi* hem Elmalılı Hamdi Efendi’den bir irtibat noktası olarak istifade edilirken bugün bunları artık modern ilahiyatçılarımız dikkate değer bulmuyorlar. Dikkate değer bulmamaları kendilerinin alternatif üretmeleriyle alâkalı değil. Bütün bir birikimi terk ediyorlar.

Hatiboğlu: Ayrıca bildiğim kadarıyla bu eserlerin Meselâ *Tecrid-i Sarîh*’in hâlihazırda mevcut olmadığı halde baskısı da devam ettirilmiyor. Böyle de bir sorun var.

Görgün: *Tecrîd*’in neşrinin yapılmaması konusunda bir karar olup olmadığını bilmiyorum. Bunun muhtemelen ilk plânda ihtiyaç görülmediği için basılmadığı düşüncesini tercih ederim. Bunun anlamı yakın bir gelecekte ihtiyaç hâsıl olursa basılıp tekrar insanların hizmetine sunulacağını beklemektir.

Hatiboğlu: Şöyle bir ihtimal olabilir mi diye düşünüyorum doğrusu. Son 10–15 yıldır özellikle belirli rivâyetler söz konusu edilerek İslâm’a yönelik eleştiriler yöneltildi. Bu rivâyetler *Tecrîd-i Sarîh* başta olmak üzere hadis kitaplarında var olan rivâyetlerdir. Söz konusu rivâyetlerin sorumluluğunu üstlenme cesareti gösterememe gerekçesiyle basılmama ihtimali olabilir mi? Ya da şayet basılacak olursak bu tür rivâyetlere şerh düşelim düşüncesiyle bekletme söz konusu olabilir mi? Bu bir duyum değil sadece bir önsezi diyelim. Zira 1928’den beri gerek bütün ciltler birlikte gerekse de ihtiyaç duyulan ciltler sürekli basıla gelmiş ama son uygulamada böyle bir durum söz konusu.

Görgün: Bu konuda tahminlerden hareketle yorum yapmanı çok fazla getiri olacağını düşünmüyorum. Cumhuriyet döneminin eserleri, hangisi diye soracak olursanız Elmalılı Hamdi Efendinin tefsiri ile *Tecrîd*’i birinci ve ikinci sıraya koyarım. *Tecrîd Tercüme ve Şerhi*’ni Diyanet basmazsa ortada kalacağını da kimse düşünmesin.

Önemli olan nokta hadislerin rivâyeti dediğimiz süreci kendi otantik yapısı içerisinde ve tüm boyutlarıyla değerlendirmek gerekir. Klâsik manada hadis

ilminin vazifesi mutlaka yapılan işi bilerek, farkında olarak yapmaktır, dolayısıyla anlayarak nakletmek esastır. Hadis ilminin vazifesi fetva vermek değildir. Hadis ilminin vazifesi sahîh veya zayıf olan rivâyeti aynı şekilde senedi muhafaza ederek bilerek, bilinçli olarak nakletmektir.

Hatiboğlu: Yorumun metne dâhil edilmeden aktarılmasıdır asıl olan.

Görgün: Evet, çok önemli. Aynı zamanda hadislere şerhler yazılıyor. Şerhlere baktığımız vakit ilginç bir şekilde bu şerhlerin büyük bir kısmının aslında muhaddisler tarafından değil fakihler tarafından yapıldığını görüyoruz. O zaman hadis şerhi, hadisleri anlama faaliyeti teknik manasıyla hadis ilminin bir parçası değil fakihlerin gerçekleştirdiği bir faaliyet.

Hatiboğlu: O zaman şöyle bir açımdan bahsetmek mümkün mü: fakih-muhaddis meselâ.

Görgün: Gayet tabi.

Hatiboğlu: Muhaddistir ama fıkıh geleneğini de iktisab etmiş bir kişidir. Zaten hadis ilminde de cazip olan fakihlikle belki hadisçiliği cem etmektir. Ama hadisçiliğin alt sınırı belki rivâyeti aldığı gibi intikal ettirmektir. O sorumluluğunu yerine getirmiştir. Bunun üzerine fakihliği ilâve ediyorsa daha caziptir. Hadis ilminde zirve âlim olarak İbn Hacer el-Askalânî gösterilir. *Fethü'l-Bâri*'yi yazmıştır. Orada gerçek anlamda fıkıh var, fikhî şerh var ama aynı zamanda rivâyetlerin o potada eritildiği ve bir hadisle, bir konuyla alâkalı bütün rivâyetlerin birlikte değerlendirilmek suretiyle tabiri câizse fıkhâ konu edildiği, anlamaya konu edildiği bir durum var. O yüzden zirve bir şahsiyet olarak değerlendiriliyor.

Görgün: Aynı şey İbn Receb için de geçerli. Meselâ İbn Receb'in Buharî şerhini düşündüğümüz vakit. Daha başka hem muhaddis hem fakih çok sayıda kişi vardır.

Hatiboğlu: Aslında asıl olan başlangıçta sizinle ilgili konuştuğumuz, "siz kendinizi hangi alana nispet ediyorsunuz" sorusu ile ilgili bir şey. Muhtelif vasıfların, geleneklerini temsil etmek suretiyle kaçını üzerinde cem edebiliyorsunuz ile alâkalı herhalde. Belki kelâm geleneğini, felsefi geleneği ve hadis geleneğini taşıyor olabilirsiniz; onların usûlüne riayet etmek suretiyle tabi ki. Bu, hiçbirini ötekine karıştırmadan, her birini kendi çizgisinde devam ettirmek kaydıyla üç-beş vasfı bünyenizde barındırmakla alâkalı.

Görgün: O yönden meselâ muhaddislerin hadisleri sahîh bir şekilde rivâyet etme vazifesinin ötesine geçip, ön şartları yerine getirmediği halde veya herhangi bir şekilde anlama yani fıkıh gayreti söz konusu olmaksızın sadece hadisleri rivâyet ederek onları fetva yerine kullanmaları tabi çok problemlidir. Bunun örnekleri ise neredeyse yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla

hadislerin anlaşılması ile ilgili sorunun modern bir sorun olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bunun da İslâm toplumunda varlık düzeni yani hiyerarşinin yok olmasıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu noktada insanlar fakih olmadıkları halde, müftü olmadıkları halde fetva veriyorlar. Kadı olmadıkları halde hüküm veriyorlar, müfessir olmadıkları halde Kur'ân hakkında konuşuyorlar, muhad-dis olmadıkları halde hadis rivâyet ediyorlar. Böyle olduğu için burada birçok şey birbirine karışıyor, hakikaten sorun biraz da toplumdaki ilim esaslı hiyerarşinin kaybolmasıyla alâkalı.

Hatiboğlu: Genel itibariyle anlama ve hadisler üzerine söz söylemekle alâkalı konudan bahsediyoruz ama bir problemi biraz daha belirginleştirmek istiyorum. Biraz önce hadisin hem yaşantı olarak intikal ettirilmesi hem de yaşantıyı sürdürmeye bir vasıta olmak üzere metnin de intikal ettirilmesi meselesinden bahsetmiştim. Bununla bağlantılı olarak rivâyet geleneğinin özellikle üstattan alınarak sürdürülmesinden bahsetmiştik. Şimdi özellikle modern dönemde yapılan bu tek hadis çalışmalarına bu açıdan bakıldığında çok bariz bir problem ortaya çıkıyor. Birçok akademik mecmua yayınlıyor ve bu mecmualarda bir tek hadis alınmak suretiyle o hadis üzerinde belirli sonuçlara varılıyor. Bu tek hadis çalışmalarında da - bu anlamının bir parçası olarak soruyorum bu soruyu- genellikle ulaşılan sonuç bu hadisin en iyi ihtimalle zayıf olduğu veya mevzu olduğuna kadar varabiliyor. Böyle bir sonuçla karşı karşıya kalıyoruz. Burada ben böyle bir çalışmanın kesinlikle klâsik rivâyet geleneğinin bir parçası olarak yapılmadığından eminim. Bu bir vakıa fakat hangi yöntemden hareketle yapıldığını da bilmiyorum. Doğrusu yöntem yok çünkü burada. Bu çalışmalar yapılırken, elimize geçen en geniş hadis programları kullanılmak suretiyle ve araştırmaya konu edilen rivâyetin birkaç anahtar kelimesinden hareketle taramalar yapılmak suretiyle rivâyetlerin toplanması ve o rivâyetlerin ricâli üzerinden gerekirse benzer araştırmalar yapılmak suretiyle rivâyet geleneğine riayet etmeksizin, usûlün gereklerine riayet etmeksizin, cerh ve ta'dîlin gereklerine riayet etmeksizin ve belki de klâsik malzemede bir râvî hakkında söylenen çok farklı müteşeddid tavır, mütesâhil tavır ve mutavassıt tavrı da çok fazla dikkate almadan herhangi bir münekkidin bir râvî ile ilgili söylemiş olduğu bir cerh lafzını öne çıkartarak ve doksan dokuz ta'dîl lafzını da görmezden gelerek bu hadisin zayıf olduğuna ulaşan bir yaklaşım. Böyle çok da fazla usûlü ve erkânı olmayan bir tavırla tek hadis üzerine yapılan çok sayıda çalışma var. Biz bunu nasıl temellendirmeliyiz veya böyle bir yaklaşımın doğruluğu ve yanlışlığı hakkında neler söylemek lâzım? Çalışmalarda bunun örneklerini siz de çok görmüşsünüzdür tabi.

Görgün: Evet. Şimdi, tabi temel sorun; tabiri caizse bu konuda çalışma yapan insanların kendilerinin hayattaki konumlarıyla alâkalı, öyle gözüküyor en azından. Şöyle diyelim bir rivâyet söz konusu olduğunda, rivâyet edilmiş bir

hadis söz konusu olduğunda oradaki temel soru şu: Buradaki rivâyeti eğer sözse söz, bir davranış tasviriyse bir davranış tasviri, herhangi bir şekilde başka bir unursa yani diyelim bir olay anlatılıyorsa o olay söz konusu olduğunda bu rivâyetin, bu lâfzın, bu metnin sahîh olup olmadığı yani Peygamber Efendimiz tarafından gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği sorusu. Şimdi soru bu olunca bunun tespit edilmesinin mutlaka bir yönteminin, usûlünün olması gerekiyor. Şimdi bunu nasıl belirleyeceksiniz? Yani bugün yaşayan insanlar olarak bin dört yüz yıl önce olmuş bir olayın veya söylenmiş bir sözün nakli ile karşı karşıyasınız. Siz o zamanda yaşamadığınız gibi yakın bir zamanda da yaşamıyorsunuz. Diğer taraftan yani “Böyle bir söz söylendi mi söylenmedi mi” diye sorabileceğiniz birileri de yok. O zaman bakacağınız şey açık, rivâyetin geliş yolu; yani rivâyet nasıl gelmiş? Çok açık bir şekilde ifade etmek gerekirse senedini inceleyeceksiniz. Senedi incelemeyen başka geçerli bir alternatif yok ve daha önemli olan şu: Senedi zikredilerek yapılan rivâyet sadece İslâm medeniyetinde var ve bu anlamda da biricik rivâyet şekli. Böyle bir rivâyet şekline sahip başka bir medeniyet yok. Şimdi birileri “Madem başka medeniyetlerde sened yok o halde bizdeki de lüzumsuz” diyebilirler. Bunu diyebilir olmaları onların haklı oldukları anlamına gelmez. Sadece İslâm medeniyetinin imtiyazları arasında, mümtazları arasında senedin bulunduğunu fark edememiş olmaları, İslâm medeniyetinin bu konudaki farklılığını görememiş olmaları anlamına gelir. Şimdi bunu için şekli kısmı söz konusu olduğunda yani başka alanlarda düşünebiliriz. Meselâ İslâm medeniyetinde taşıyıcı esas, ilimdir. Başka medeniyetlerde ilmin böyle bir fonksiyonu yok, öyleyse bizde de ilmin böyle bir fonksiyonu olmaması gerekir gibi bir düşünce sadece bunu söyleyenin cehaletini, İslâm medeniyeti konusundaki bilgisizliğini gösterir. Yani hem senedle ilgili hem de diğer alanlarla ilgili olarak İslâm medeniyetinin diğer alanlardan ayrı bulunduğu hususları görmezden gelmek kesinlikle kabul olunur bir şey değil, bu bir yöntem de değil zaten.

Diğer taraftan nedir yapılan şey? Gayet tabi senedin incelenmesi zorunlu. Şimdi senedi inceleme söz konusu olduğunda senedin muhtelif, yani rivâyetin muhtelif tarîkleri var mutlaka. Sened içerisinde muhtelif ricâl var, bunların her birisi ayrı ayrı inceleniyor. Fakat burada önemli olan nokta şu: ricâl hakkında hüküm vermek söz konusu olduğunda onlarla ilgili yeterince araştırma yapmak şu anda mümkün mü? Yani nihaî olarak baktığınız vakit meselâ Buhârî aynı zamanda ricâl kitabı da yazmış, birilerinden hadis rivâyet ederken bu rivâyeti keyfi bir şekilde yapmadığını ve gerekçeleri olduğunu göstermiş oluyor böylece. Ayrıca bunu sadece bir kişi veya bir hadisle ilgili olarak yapmıyor, binlerce hadisle ilgili olarak binlerce râvîyi söz konusu ederek yapıyor. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit bugün bir hadisin diyelim elli tane tarîki olsun hiç fark etmez. Elli tarîki içerisinde meselâ beş yüz tane râvîyi inceleyen ve bunu üçüncü, dördüncü, beşinci el kaynaklardan inceleyen birisinin verdiği

hüküm var, diğer taraftan da bir muhaddis olarak bütün bir hadis alanını râvileri dikkate alarak ve hadisleri de birbirleriyle irtibatı içerisinde düşünüp değerlendiren bir muhaddisin verdiği bir karar var. Şimdi bunları yan yana koyduğunuz vakit hakikaten sonradan bu işi yapmaya teşebbüs edenin hakikaten çok zayıf, çok cılız gerekçelerinin olduğunu görebilirsiniz. Şimdi, burada temel bir defa bizim bir şeyi netleştirmemiz gerekiyor. Tabi hadîs-i şerîfler sadece ahkâm alanıyla alâkalı değil. Çok çeşitli rivâyetler var, bu rivâyetler arasında tarihle ilgili olanlar, Kur'ân-ı Kerîm tefsiri ile alâkalı olanlar var, muhtelif olaylarla ilgili olanlar var. Şimdi bunların hepsini dikkate aldığımız vakit yani hadîs-i şerîfler sadece dar anlamıyla fikhın mevzusu değil. Çok geniş, yani hayatın bütün alanlarını bütün boyutlarıyla karşılıyor. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit, o zaman bir defa hadîs-i şerîflerin birbiriyle irtibatı içerisinde ne anlama geldiğinin görülmesi, incelenmesi lâzım. Şimdi bu yönden de bir defa bugünün hadisçisinin özellikle, modern dönemde hadisle uğraşanların en azından bir kısmında gördüğümüz fakîh olmadan fetva verme, hadisler hakkında ona bağlı olarak hükümler vermeye teşebbüs etmeleri hâlini dikkate aldığımızda şöyle bir sorun kendisini gösteriyor: Hadisleri ne ise o olarak görme konusunda bir zaaf var. Şimdi hadisleri ne ise o olarak görme konusundaki zaaf kendisiyle birlikte, hadisler üzerinde, hadislerin bir şekilde hak etmediği bir muamele olarak ortaya çıkıyor. Şimdi meselâ tarihle alâkalı, insanlığın tarihiyle alâkalı bir rivâyete, Hz. Âdem'le, Hz. Nuh ile ya da başka şeylerle alâkalı rivâyetlere -belki örnek rivâyetleri alıp onlarla ilgili konuşmak lâzım- veya günümüzün astronomisini ilgilendiren rivâyete baktığımız vakit, hemen ilk bakışta, çok rahat bir şekilde bu rivâyet fizik ilmiyle, fizik ilminin verileriyle işte astronominin verileriyle çelişiyor diyebilirsiniz. Fakat eğer siz hadislerin fizik yapmak, astronomi yapmak gibi bir amacının olmadığını fark ederseniz o zaman arada bir çelişkinin, ihtilâfın olması gerektiğini de düşünmezsiniz. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit güneşin secde etmesiyle ilgili ifade.

Hatiboğlu: Benim de aklımdan tam o rivayet geçmişti şu an.

Görgün: Evet. Güneş battığı vakit gider secde eder denildiği vakit, modern astronomi açısından güneşin bir yere gittiği yok, güneş orada bulunduğu yerde duruyor. Ama sağduyu açısından baktığınız vakit güneş gidiyor, batıyor elbette ki. Şimdi siz sağduyu açısından mı konuşacaksınız yoksa astronomiye göre mi? Şimdi bu soruyu sorduğunuz vakit o zaman hadîs-i şerîflerin sağduyuyu esas alarak dile getirildiğini, sağduyunun zaten astronomiyle çeliştiğini göreceksiniz.

Hatiboğlu: İfade formları var, yani mecaz var.

Görgün: Elbette, çok sayıda. Bizim astronomiyi dikkate alarak günlük hayatımızı yaşamaya teşebbüs etmemiz mümkün değil, yaşayamayız çünkü. Zira

günlük hayatımızda olan meselâ gün, gece, gündüz, yıl gibi şeylerin hiçbirisi astronominin kavrayacağı şeyler değil. Güneş doğdu, battı bunlarla ilgili bütün ifadeler hiçbirinin anlamı yok. Hâlbuki biz hayatımızı sağduyu çerçevesinde yaşıyoruz ve din...

Hatiboğlu: Biraz daha açabilir miyiz sağduyu ifadesini hocam, ne kastediyorsunuz tam olarak?

Görgün: Sağduyu dediğimiz yani bizim salim gözümüz, yani herhangi bir şey takmadan, kulağımıza herhangi bir şekilde bir radyo alıcısı vs. takmadan, dokunma duygusuyla alâkalı olarak özellikle alet vs. kullanmadan neyi görüyorsak o. O çerçevede yaşıyoruz yani. Sağduyu çerçevesinde dediğim şey bu. Bütün hükümlerimizi de biz o çerçevede veriyoruz. Şimdi bu noktadan baktığımız vakit bir defa dinin dikkate aldığı gerçeklikle diyelim, bilimin dikkate aldığı gerçeklik iki ayrı mertebeyi ifade ediyor.

Hatiboğlu: Bir de kaldı ki rivâyetleri Kur'an ile bütünlük içerisinde anlamamız gerektiğinde; Rahmân suresindeki “ وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ /Yıldız da ağaç da (Allah'a) secde ederler” âyeti.

Görgün: Meselâ!

Hatiboğlu: Şimdi orada da yıldız secde ediyor, ağaç secde ediyor. Güneş niye secde etmesin. Yani bunu Efendimiz(s.a.v.) Kur'an'daki üslûbun bir devamı olarak ifade etmiş olabilir. Bunu izah etmek zor değil. Yine aynı şekilde mucizevî rivâyetler çok ciddi tartışma konusu modern dönemde. Sadece Buhârî ve Müslim'e baksanız, Efendimiz'in (s.a.v.) yüzlerce hissî mucize dediğimiz mucize gösterdiğini müşâhede edersiniz. Ama bir türlü onu zihninizde izah edemeyiz, savunamayız hiçbir yerde. Kur'an-ı Kerîm'e baktığımız zaman birçok peygamberin gösterdiği çok sayıda mucize var ve rivâyetlerde Efendimiz'e lütfedildiği ifade edilen mucizelerin diğer peygamberlere verildiğini görüyoruz. Bunun Efendimiz'e de verilmiş olduğunu düşünmüyor, kabullenemiyoruz. Yani bu herhalde belirli bir bakış açısıyla rivâyetlere yaklaşmak ve ondan sonra da rivâyetler hakkında o yaklaşımdan hareketle hükümler vermekle alâkalı bir şey. Ya da dinin bize sunduğu hususların, modern dönemde anlaşılmaz görünen taraflarından vazgeçme kolaylığına kaçma düşüncemizle ilgili bir şey.

Görgün: Yani sorun zaten şurada ortaya çıkıyor. Hadis-i şeriflerin kendi rivâyet geleneği içerisinde anlaşılması söz konusu olsa bu sorunlar ortaya çıkmaz zaten. Bu sorunlar, kendi rivâyet geleneğinin dışına çıkıp, onunla irtibatı koparmış olan insanların, başka bir mevkiattan, başka bir konumdan rivâyetlere bakmasıyla başlıyor. Bu tabii bence bir yöntem meselesinden daha çok bir varlık meselesi.

Hatiboğlu: Şimdi tabi varlık meselesi diye meseleyi ortaya koyunca benim sorum biraz daha zayıf kalacak ama yine de ben sormak istiyorum biz Türkiye'deki mü'minleri hadis hakkında benzer yaklaşım sergileyen insanları, bu doğru değil diye nitelendirip eleştirebiliriz. Ama neticede bu insanlar inanan insanlar. Efendimiz'in (s.a.v.) gösterdiği tarzda hayatlarını Müslümanca yaşayan insanlar. Fakat meselelere yaklaşımda, görünen o ki, bir inhiraf söz konusu. Bunu yeniden tabii formuna dönüştürmek için ne yapmak lâzım. Yani bir tespit yapıyoruz ama bu rivâyetlerin rûhuna, Efendimiz'in İslâm toplumunu şekillendirmedeki varoluşsal konumuna pek uygun düşmüyor ve burada -tabiri caizse- farklı bir medeniyet perspektifinden bakarak İslâmî rivâyetleri değerlendirmek gibi bir mevkif, bir duruş tezahürü var. Durduğumuz yer itibariyle bir yanlış yerde durma söz konusu herhalde.

Görgün: Şimdi tabi rivâyetler, hadîs-i şerîfler söz konusu olduğunda; bu sorgulama, hatta üzerini çizme, yok sayma, reddetme, zayıf ilân etme hadîs-i şerîflerle başlıyor ama orada bitmiyor bunun bir adım sonrası da zaten Kur'ân-ı Kerîm'e ulaşıyor. "Benim peygamberim bunu söylemiş olamaz" diyen insan bir noktadan sonra Kur'ân-ı Kerîm'e geldiğinde, haşa "Benim Allah'ım böyle söz söylemez" noktasına gidiyor. Burada şöyle bir sorun var, müsaade ederseniz, bir modern tabir kullanayım, burada bir hermenötik durum var. Nedir bu durum? Aslında bir döneme kadar geçerli olan, anlaşılabilir, kabul edilebilir olan bir çözümün, bir anlayışın bir şeylerin araya girmesiyle birlikte artık geçersiz ilân edilmesi. Yani bizim kendi varoluşumuzu devam ettirirken o varoluşumuzu taşıyan şeyle olan irtibatımızın zayıflaması veya kopması hali. Tabi bu önemli bir sorun. Şimdi üzerimize düşen vazife bu kopan irtibatın yeniden nasıl kurulacağını aramak, bu uğurda çözümler yolları geliştirmek.

Önemli noktalardan birisi bu anlama konusunda, hadisleri anlama konusunda özel bir çaba sarf etmek. Hadîs-i şerîfleri anlamaya yönelirken, bir defa en azından diyelim, zahir manası söz konusu olduğunda şunu bir defa aramak lâzım, hangi ön şartlar gerçekleşmiş olmalı ki Peygamber'imiz bu sözü bu zâhir manasıyla söylemiş olsun. Bunu bizim bir defâ tespit etmemiz lâzım. Eğer biz bunu tespit edemiyorsak zaten o rivâyeti anlamamışız demektir. Sadece bir söze bakıp, "Yok canım böyle şey olmaz" demenin bir manası yok. Şimdi bu soruyu sordüğümüzde o zaman bir defa Peygamber Efendimizin bu sözü neyle irtibatlı olarak söylemiş olduğunu tespit etmiş olacağız. Tabi bunu tespit etmek görüldüğü kadar kolay değil. Yani bu konuda çeşitli rivâyetler gayet tabi olacak. Belki bu hadîs-i şerîflerle ilgili doğrudan veya dolaylı bir şekilde ifade edilmiş olan şeylerin bilgisine sahip olmak gerekir. Ayrıca bu rivâyetle bağlantılı olarak bu rivâyetin bugün ilgili olduğu alanda insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunlar, tavırlar vs. konusunda da bilgi sahibi olunması lâzım. Eğer biz bu iki noktada bilgi sahibi değilsek o zaman hadisle irtibat kurma noktasında

bir zaaf içerisindeyiz demektir. Şimdi bu tabi hadis ilmiyle bu cihetten uğraşmanın ne kadar önemli olduğunu gösteriyor. Bu noktada ben bizim klâsik ulemâmımızın ilkesi olan herhangi bir rivâyetin “i‘mâlinin ihmâlinden evlâ olduğu” ilkesinin her zaman gözetilmesi gerektiğini düşünüyorum. Tabi bu i‘mâl dediğimiz şey bir tane hadisi bulup onunla amel etmek anlamına gelmiyor. Bunun hep altını çizmek lâzım. Başka bir mühim nokta da şu: Bir rivâyetin sahîh olması hemen onunla amel edilmesi gerektiği anlamına gelmez. Aynı şekilde hemen bir âyet-i kerîme’yi gördüğünüzde onunla hemen amel edemeyeceğiniz gibi. Çünkü onun mensûh olup olmadığını.

Hatiboğlu: Ayrıca rivâyetin ihtiva ettiği ibarenin muhatabı mısınız?

Görgün: Evet meselâ. Bunların hepsini düzgünce oturup incelemek gerekiyor. Meselâ “ahsenul a‘mel fi ...” gibi birçok rivâyetler var.

Hatiboğlu: ehabbu’l- a‘mâl-i ilallâhi meselâ.

Görgün: Evet, şimdi böyle ibarelerin geçtiği çok sayıda rivâyet var. Şimdi bunların hepsini bir araya getirdiğin vakit, denilebilir ki bu madem ahsen, ehab, efdal gibi kelimeler geçiyor bunun bir tane olması lâzım, birden fazla efdal olmaz ki diye düşünebilirsiniz. Ama bunun anlaşılma yollarından birisi olarak insanların imkânlarının farklı olabileceğini ve bu imkânlarla bağlı olarak efdal olan şeylerin değişebileceğini düşünebilmeniz lâzım.

Hatiboğlu: Bir başka ifadeyle, muhatabın zafiyeti...

Görgün: Muhatabın özellikleriyle alâkalı. Yani meselâ; şimdi birisine Peygamber Efendimiz’in efdalu’l a‘mâl olarak cihadı söylemesi. Ama başka birisine anneye hizmeti söylemesi. Bu konuda modern bir örnek vereyim Sartre’ın söylediği bir şey var bu sınır durumlarla alâkalı olarak. Öyle bir insan düşünün ki diyor, vatani istilaya uğramış ama bakıma muhtaç bir annesi var. Şimdi ne yapacak? Memleketini kurtarmak için cepheye mi gidecek, giderse annesi bakımsızlıktan ölecek bakacak kimse yok; eğer kendisi gitmezse o zaman memleket kurtulamayacak. Ne yapması lâzım? Şimdi böyle bir insanın Peygamber Efendimiz’e gidip bir soru sorduğunu düşünün. Ya Resûlallâh! Şimdi benim ne yapmam lâzım? O noktada senin anana bakman, hizmet etmen efdalu’l a‘mâl’dir dediğini düşünebiliriz rahat bir şekilde.

Hatiboğlu: Bundan bir alt derecede belki, sahâbe-i kirâmdan birisi orduya katılmak üzere listeye adını yazdırmış. Efendimiz’e “ya Resûlallâh! Ben orduya adımlı yazdırdım, hanımım da hacca gidiyor” deyince, Efendimiz: “sen bırak orduya yazılıp gitme işini hanımını götür, hacca git.” diyor. Demek ki bir derece daha fazla önem taşıdığı için eşini yalnız göndermek açısından onu oraya yönlendirmiş.

Görgün: Tabi. Şimdi bunu dikkate aldığımızda tutup da bu ahsen, efdal gibi ibarelerin geçtiği hadis-i şerîflerin birbiriyle çeliştiğini düşünen birileri varsa bu sadece kendi cehâletini, konu üzerinde yeterince düşünmediğini gösterir. Hâlbuki bu farklı rivâyetlerin mü'minler için ne kadar büyük bir rahmet olduğunu, onlara ne geniş davranış imkânları açtığını görebilmek lâzım.

Hatiboğlu: Onu görebilmek için de rivâyetlerle müspet bir alâka, varoluşsal bir alâka kurmak lâzım. Onu görmedikten sonra zaten kişinin onu fark etmesi oldukça zor. Hocam aslında değişik şekillerde temas ettik ama ben netleştirmek açısından Kur'ân-ı Kerîm'le Efendimiz arasındaki ilişki bağlamında Musa Cârullâh'ın bir sünnet tanımı var: Efendimiz'in (s.a.v.) Kur'ân-ı Kerîm dâhil getirdiği her şey, ortaya koyduğu hayat nizamı sünnettir diyor. Özellikle Hindistan'daki Ehl-i Kur'ân ekolünün uygulamalarını gördükten sonra böyle bir sünnet tanımı getiriyor. Kur'ân-ı Kerîm ile Efendimiz arasındaki irtibatı nasıl kurmak lâzım?

Görgün: Evet, bu irtibatı nasıl kurmak veya nasıl görmek lâzım.

Hatiboğlu: Tabi irtibatı nasıl kurmak lâzım ki sağlıklı olsun?

Görgün: Peygamber Efendimiz Kur'ân-ı Kerîmsiz, Kur'ân-ı Kerîm de Peygamber Efendimiz olmadan düşünülemez. Düşünürsünüz de bir şey ifade etmez. Sizin Peygamber Efendimiz'i parantez içerisine alarak gördüğünüz, anlamaya çalıştığınız kitap Kur'ân değildir. Bunu görmek gerekmektedir. Aynı şekilde Kur'ân-ı Kerîm'i parantez içerisine alarak anlamaya çalıştığınız zat da Peygamber Efendimiz değildir.

Peygamber Efendimiz'le Kur'ân-ı Kerîm arasındaki irtibatı muhtelif seviyelerde düşünmek gerekiyor. Bunu, tek seviyeli, tek boyutlu bir irtibat olarak düşünemeyiz. Kur'ân öncelikle Peygamber Efendimiz'e geliyor ama sadece Peygamber Efendimiz'e gelmiyor. Sırf Peygamber Efendimiz'i yetiştirmek, eğitmek, ona bir şeyler bildirmek, öğretmek için gelmiş bir kitap değil. Peygamber Efendimiz üzerinden bütün insanlığa gelmiş. Kur'ân-ı Kerîm'de "hem... hem de" diyebileceğimiz unsurlar var. Peygamber Efendimiz döneminde 'mutlaka'nın karşılığı var, manası var anlaşılıyor. Ama Kur'ân-ı Kerîm'in manası Peygamber Efendimiz'in zamanındaki manadan bağımsız olmamakla birlikte ondan ibaret değil. Bunu dikkate almak gerekiyor. Bunun için de Kur'ân-ı Kerîm kendi manalarını adım adım, Müslümanların var oluş seviyesine, formuna bağlı olarak tahakkuk ettirir zaten. Ama onun nihaî mercii sürekli Peygamber Efendimiz'dir. Bu noktadan bakınca, Kur'ân-ı Kerîm'in tahakkukunun esasını Peygamber Efendimiz'de görürüz. Fakat bu uç noktası değil, başlangıç noktasıdır. Nihaî olarak gayet tabi insan döner Peygamber Efendimiz'e ulaşır ama o ulaştığı makamdaki Peygamber Efendimiz, başladığı makamdakinin aynısı değildir. Bunu şöyle ifade edeyim; belki bu bir manada

bir tür sehl-i mümtenî' olarak da görülebilir. Meselâ Peygamber Efendimiz 'cevâmi'u'l-keîim'. Bu noktadan bakınca onun sözlerinin kendi yaşadığı dönemde anlaşıldığı bir manası olabilir. Fakat o da, o manadan ibaret olarak kalmaz, kalmaması lâzım. Çünkü o sözlerin iki asır, üç asır, dört asır, beş asır sonra yaşayan insana da bir şey ifade etmesi lâzım. İnsanların, diğer taraftan Mekke ve Medîne şartlarının dışında, meselâ tropikal bölgelerde, çölün olmadığı, hiç çölün görülmediği diğer taraftan karlarla kaplı bölgelerde türlü türlü şartlarda, hurmayı hayatında hiç görmemiş insanların bulunduğu yörelerde yaşayan insanlara da hitap etmesi lâzım. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit; o zaman bir defa hem Kur'ân-ı Kerîm hem de Peygamber Efendimiz'le bağlantılı olarak bunun kendi özellikleri gereği generatif konumlarının olduğunu görmek lâzım. Yani şöyle diyelim; şimdi Peygamber Efendimiz kendisi bazı fiilleri gerçekleştiriyor. Bu fiillerin zaten diğer insanları yani bizi ilgilendiren tarafı onları bizim üstlenebilir olup olmamamıza bağlı. Yani eğer, diyelim Peygamber Efendimiz Medîne'de âhirete irtihal etti ama Medîne'de ölmek bir sünnet değildir, çok açık bir şey. Çünkü bütün insanlar tarafından üstlenilip yüklenilip taşınabilecek bir şey değil veya Peygamber Efendimiz hayatının bir kısmını Medîne'de geçirmiştir. Ancak Medîne'de yaşamak Müslüman olmanın şartlarından birisi de değil sünnet de değil. Çünkü o öyle olmuş ve Peygamber Efendimiz istese de zaten başka şekilde yapamazdı belki, yani zarurî şeylerden birisi. Ama bu Medîne'de yaşamayı arzu edilir olmaktan çıkarmaz. Peygamber Efendimiz'in nefes aldığı, adım attığı dolaştığı mekânlarda yaşamayı bir mü'minin arzu etmesi kadar tabii bir şey olamaz ve bütün bir ömrünü orada geçirmeyi arzu etmesi kadar tabii bir şey olamaz. Şimdi bunu dikkate aldığımız vakit o zaman Peygamber Efendimiz'le olan irtibatın, o hele hele hissî irtibatın büyüklüğü oranında Peygamber Efendimiz'in aslında sünnet olmayan davranışları bile farklı bir özellik kazanabilir, hususiyet kazanabilir. Şimdi bunu bir defa görebilmek, anlayabilmek lâzım.

Kur'ân-ı Kerîm'le Peygamber Efendimizin irtibatı gene söz konusu olduğunda Cebrâîl'i (a.s.) dikkate almadan biz bu irtibatı kuramayız. Cebrâîl'i (as) dikkate almak demek o zaman bizim nüfuz edemeyeceğimiz bir boyutunun olduğunu fark etmek demektir. Yani bunun bir diğer manası şu; Peygamber Efendimiz'in Kur'ân-ı Kerîm'le irtibatlı olarak gerçekleştirdiği fiillerin hepsinin mutlak manada her cihetten temellendirebileceğimizi düşünmemek gerekir. Yani bu Peygamber Efendimiz'in bu fiilleri makul yani rasyonel olmakla birlikte rasyonalist bir yaklaşıma elvermez demek, teknik olarak ifade edecek olursak. Meselâ Peygamber Efendimiz'in sâlih rüya olarak gördüğü şeyler, kendisine o noktada verilen bilgiler, doğrudan Cebrâîl'den (a.s.) aldığı ve belki Kur'ân-ı Kerîm'in parçası olmayan bilgiler. Şimdi diğer taraftan meselâ miraç hâdisesinde olduğu gibi çok özel olarak, özel şartlarda Peygamber Efendimiz'in aldığı bilgiler. Şimdi bunları biz dikkate aldığımız vakit o zaman din, dinin

kendi mahiyeti gereği yani kendisinin makul olmakla birlikte, yani anlaşılabilir, kabul edilebilir, insan tarafından tahakkuk ettirilebilir, yaşanabilir olmakla birlikte akıl esaslı olmadığı, insan va'zı anlamında akıl esaslı olmadığını, makul olmakla birlikte akıl esaslı olmadığını bir defa fark etmek gerekiyor. Öyle olduğu için de benim aklıma uymayanı, aklıma dayanmayanı ben kabul etmem demenin bir manası yok. Şimdi bunu dikkate aldığımızda o zaman Peygamber Efendimiz'le Kur'ân-ı Kerîm arasındaki irtibatı, şeklî anlamda rivâyetleri esas alarak ama rivâyetleri de tafakkuha mevzu ederek, yani, bir anlama gayretini de dikkate alarak her zaman çok canlı bir şekilde, her dönemin yeniden gerçekleştirilmesi gerekiyor. Ama burada her halükârda rivâyetin yani lafızlarıyla birlikte rivâyet her neyse onun her bir bütün olarak göz önünde tutulması gerekiyor. Öyle olduğu için de hadis külliyyatının hiçbir zaman alternatifi yok, bir bütün olarak. Bu hadis külliyyatı dediğim şeyi de nihaî olarak hem sahîhiyle, haseniyle, zayıfıyla hatta mevzûsuyla birlikte, bunların hepsini birlikte sürekli olarak göz önünde tutmak gerekiyor. Öyle olduğu için ben, hadis ilminin hiçbir zaman mevkiinden, değerinden, ehemmiyetinden bir şey kaybedeceğini düşünmüyorum.

Hatiboğlu: Bu rivâyetleri anlama meselesini İslâmî ilimlerin modern dönemdeki problemler dolayısıyla aslında gerçek ilgi alanlarını kaybetmesiyle alâkalı bir durum görüyorum. Normalde bütün yönleriyle anlama doğrudan doğruya fukahânın işiydi. Fakat fukahâ modern dönemin kendisine sunduğu problemlerle mücadele etme işine daha çok yoğunluk vermiş durumda ve bu nedenle de rivâyetlerin anlaşılması konusunu bir bütün olarak gündemine almış durumda gözüküyor. Buradaki bir başka çarpıklık ehl-i hadîs, fukahâ vâsına sahip olanı da olmayanı da rivâyetlerin her türlüşünü anlamaya doğru yoğunlaşmış durumda. Ama yeterli olmadığı ve donanımlı olmadığı için orada da bir yanlışlık söz konusu. Ayrıca yeterli olanlar da başından beri konuşmaya çalıştığımız kendi geleneğinin önüne koyduğu usûl ve yöntemlerden istifade etmeyi bir zafiyet olarak görüyor.

Şimdi hocam, bunu çok konuştuğumuz için daha fazla üzerinde durmalıyız isterseniz. Ben biraz da sizin birikiminizden istifade etmek açısından şöyle bir -sona doğru yaklaşıyoruz mecburen- noktaya getirmek istiyorum meseleyi. Bizim klâsik hadis usûlü literatürümüz var, özellikle hadisle bağlantılı olarak söylemek gerekirse. Bu literatürü çok iyi okuyan, çok iyi anlamış, ezberlemiş en ince ayrıntılarına kadar bu literatür üzerine uzmanlaşmış insanların varlığı da söz konusu. Fakat bütün bunlara rağmen o literatüre hâkim insanların bize sunduğu bir avantaj, gönlümüze su serpen bir katkı da söz konusu değil. Burada bir problem var demek ki. Yani rivâyetleri olduğu kadar, hadis usûlünü de anlayamayla anlamayla alâkalı olabilir. Bütünü itibariyle bakıldığında, yani hadis usûlünün geçmiştekine benzer bir şekilde fonksiyonunu yerine getirmesi artık modern-

leşme dönemiyle birlikte ortadan kalkmış gibi gözüküyor. Yeniden bu usûl literatürünün anlamlı hale getirilmesi bağlamında usûl açısından baktığımızda neler yapmak gerekir? Yok eğer, yanlış bir tespit yaptığımızı düşünüyorsanız onu da düzeltmenizi, yanlışımı tasrih etmenizi isterim doğrusu. Klâsik usûl bugün için bir anlam ifade ediyor mu modern toplumdaki Müslüman'a?

Görgün: Şimdi tabi, usûl derken usûlün iki tane kısmı var; birisi sened, diğeri de metin. Sened ve metinle alâkalı olarak çeşitli teoriler, çeşitli tasnifler söz konusu. Muhtelif âlimlerin kullandığı, telif eserleri dikkate aldığımız vakit bunların çok da güzel bir ismi var: Mustalahu'l-hadîs. Dünya tarihi, insanlık tarihi anlamında bir defa bunların yeniden hatırlanması gerekiyor. Bu çerçevede bunlar çok daha özel bir fikhî, mevzusu olacak tabi. Yani buna artık fikhu't-târîh mi diyeceksiniz, bu bildiğimiz manada insan ef'âliyle alâkalı olmasa bile insanlığın geçmişiyle alâkalı bir boyutun kendi manevî ve Cenâb-ı Hak'la irtibatı içerisinde insanlığı anlatması açısından vazgeçilmez bir şeydir. Bu yönden baktığımız vakit, hadisler söz konusudur. Dediğim gibi sadece tarihle alâkalı rivâyetler değil, aynı zamanda gelecekle alâkalı rivâyetlerdir. Yani hem şahıs olarak hem de insanlığın geleceği olarak bizi ahiret bekliyor. Şimdi biz ahiret alanında neyle karşılaşacağımız sorusunu ne fizik, ne kimya, ne biyoloji ne de herhangi bir rasyonel bilimle cevaplandırabiliriz. Bu çok açık bir şeydir. Ama kendi mâkûliyeti içerisinde dinimiz bize bu konuda hadîs-i şerîflerle, âyet-i kerimelerle gayet tabi bizi aydınlatıyor. Öyle olduğu için de Hz. Mevlâna, ölüm vaktini şeb-i arûs olarak kabul ediyor. Bu bir şekilde döneminde yaptığı tabiat araştırmaları neticesinde elde ettiği bilgilerden kaynaklanıyor değildir. Bunu dikkate aldığımız vakit, o zaman bir defa dinin uhrevî boyutunun çok esaslı bir şey olduğunu ve bu çerçevede hadîs-i şerîflerin aynı şekilde anlama ve algılamada, insanın geleceğini aydınlatmada ne kadar mühim bir yeri olduğunu rahat bir şekilde görebiliriz.

Hatiboğlu: Hz. Mevlâna'nın o sözüyle, Efendimiz'in (s.a.v.) dünya kelâmı olarak en son söylediği şey aslında birbirinin müterâdifi, aynı şey diyebiliriz belki. Efendimiz (s.a.v.) Hz. Âişe validemizin ifadesine göre; son söz olarak "إلى الرفيق الأعلى/en yüce dosta!" ifadesini kullanmıştır. İşte Mevlâna da Efendimiz'in bu ifadesinin bir anlamda tercümesini söylemiş diye düşünmek mümkündür.

Şimdi hocam, aslında toparlamamız lâzım konuyu ama konuştuğça, sürekli yeni çağrışımlar oluyor ve yeni şeyler söylemek gerekiyor. Aslında bizim düşünce tarihimizi, İslâm medeniyetini dikkate aldığımız zaman; düşünce gelenekleri, düşünce ekolleri var. Bu rivâyetlerde de söz konusudur. Meselâ çok hesaba katmadığımız hacim itibâriyle en kısa bir hadis usûlü kitabına baktığımızda bile, orada birkaç düşünce çizgisinin o hadis

usûlu metninde sürdürüldüğünü görürüz. Sözelimi, İbn-i Kesîr'in *Muhtasarı Ulûmi'l-hadîs*'ine baktığımızda orada da üç-dört farklı usûl ekolüne dair görüşlerin sürekli her konu bağlamında izinin sürüldüğünü görürüz. Bu İslâmî bilimlerin her birisi için geçerlidir benim kanaatime göre. Modern durumla karşı karşıya kaldığımız bu gerçeklik söz konusu olduğunda ilim dalı içerisindeki düşünce hatları -bazıları kalın, bazıları ince hatlar olabilir- dikkate alınarak rivâyet usûl geleneğinin sürdürülmesi ya da yorum geleneğinin, hadisi anlama geleneğinin sürdürülmesi gerekir. Şimdi ifade ettiğimiz temel İslâmî bilimler arasındaki ilişkilerin bile tamamen buharlaştığı, karmakarışık bulanık bir havzaya dönüştüğü bir durum söz konusudur. Yani bu bence bir problem gibi gözüküyor, siz de bunu bir problem olarak görüyor musunuz? Modern dönemde çözüm üretirken herhangi bir ilim dalı adına, hadis ilmi dâhil veya usûlleri dâhil, bunları eski damarlardan insanın meşrebine uygun gördüğünü seçip ona açılım kazandıracak bir tarzda sürdürmesi mi lâzım? Yoksa artık modern durum yeni bir durum hâsıl etti; bu durumda yeniden, yeni duruma göre, belki bazılarının karışımı belki bazılarının saf dışı edildiği güzellikleri toparlayıp yeni bir usûlün meydana getirildiği bir tarz mı geliştirmesi lâzım? Siz de böyle bir problem görüyor musunuz?

Görgün: Şimdi bu bir defa yöntem sorunuyla alâkalı görünüyor. Bu yöntem de birden ortaya çıkmaz. Bir defa bir mevzû kendisini nasıl araştıracağınıza size söyler. Önemli olan o mevzûa kulak vermektir. Bu çerçevede bizim, yani ilimlerin, temel sorunlarından birisi şudur: Türkiye'de dînî ilimlerin mevzûlarının ne olduğu konusunda bir kargaşa var. Bu mevzûlar arasındaki kargaşa, varlık düzenindeki sıkıntıyla alâkalı. Öyle olduğu için bu varlık düzenindeki sıkıntı bir şekilde aşılmadan yöntemle ilgili sorunları çözmek mümkün değil. Bu yönden varlıkla ilgili sorun da insanla ilgili sorun demektir. İnsanla ilgili sorun nihâî olarak ahlâkî bir sorundur. Yani bunu şimdi ahlâkî sorun olarak tespit edince, manası şudur: Her bir insanın attığı adımda, söylediği sözde, verdiği fetvada, savunduğu fikirde hem Allah'a hem diğer insanlara hem de kendi vicdanına karşı sorumlu olduğunu bilmesi lâzımdır. Yani eğer insan Allah'a karşı sorumlu olduğunun farkında değilse, diğer insanlara karşı sorumluluğunu zaten temellendiremez. İşte o da ayrı bir şey. Ama nihayet insanın kendi vicdanına karşı da bir sorumluluğu vardır. Hem vicdanına karşı, hem diğer insanlara karşı, hem de Allah'a karşı sorumluluğunun, yani ahlâkîliğin esası olarak bunun farkında olması lâzım. Meselâ ben şöyle söyleyeyim: Eğer bir insan hakikaten hadis ilmiyle uğraşılıyor, ya da tefsir ilmiyle uğraşılıyor, ya da kelâm ilmiyle uğraşılıyor ama kendisine bu ilimler nasıl tanımlandıysa öylece uygulamıyor. Eğer devlet bir ilim adamına belirli bir ücret, maaş ödeyip şu alanda ders ver diyorsa şayet; burada ma'rûf olan neyse, örfe göre o neye tekâbul ediyorsa onun yapılmasını istiyor demektir. Yani hadis ilmini öğret

diyorsa şayet; nasıl tanımlanıyorsa o hadis ilmi onun öylece öğretilmesini istiyor demektir. Şimdi eğer bir insan hakikaten –diyelim olur ya- sahîh hadis diye bir şeyin olduğunu kabul etmiyor, hadis diye bir şeyin olduğunu da kabul etmiyor. Bunu kabul etmemesine rağmen o kürsüde bulunmaya devam edip maaş alıyorsa, ahlâksızlık yapıyor demektir. Bu benzer durum kelâm için de, tefsir için de, fıkıh için de geçerlidir. Meselâ bir insan kendi vicdanında sorunu çözdü ve -diyelim ki bir konuda, hadis alanında veya tefsir alanında, fıkıh alanında, kelâm alanında, diğer hangi alan olursa olsun- dedi ki: “Böyle böyle alan ilmin konusu olmaz, böyle bir ilim de yoktur.” Kendi vicdanı böyle bir kanaate ulaşmış olabilir. Hakikaten bir insan böyle bir kanaate ulaşırsa hatadır ama nihayet bir insanın kanaatidir. Ona saygı duyulur. Fakat o konumu muhafaza ettiği sürece insanların vergilerinden maaşı ödendiğine göre o insanlara karşı, devlete karşı vazifesi olarak tanımlanmış olan ma'rûf olan şey neyse gereği gibi yapmak zorundadır. Yoksa ahlâkî tavır ona, o konumdan çekilmesini, onu üstlenip benimseyen birinin oraya geçmesine yol vermesini gerektirir. Bir defa bunu dikkate aldığımız gibi tekrar etmekte fayda var. Eğer bir insan belli bir konumu, mevkiî işgal ediyor ama o mevkiinin gerektirdiği şeyleri yapmıyorsa ahlâksızlık yapıyordur. Eğer bir insan muhaddis ise, hadisçi olarak hayatını kazanıyor ama hadisten daha çok fıkıhla uğraşıyorsa şayet; o zaman bu insan ahlâkî manada bir hata işliyor demektir. Bunun terk edilmesi lâzım. Bağlantılı olarak demek ki varlıkla ilgili sorun, varlık hiyerarşisindeki kargaşa nihaî olarak illim adamlarının ahlâkıyla alâkalı. Bir insan çalışması gereken alanı ciddiye alıp çalışıp incelerse; bu onun bir anlamda kendisini diğer alanlarla geliştirmesini kesinlikle engelleyemez. Eğer kendisi hakikaten, kendisini yetkin görüyorsa şayet; kelâmcıyken hadis alanında da gayet tabi konuşabilir. Kimse onu bundan engelleyemez. Ama onun şartlarını, ön şartlarını yerine getirmelidir. Bunu dikkate aldığımızda, şayet kelâm ilmini terk edip hadisle uğraşacak olursa onda bir sorun var demektir. O zaman bir defa burada bizim yeniden, yani bu ahlâkî sorunu tekrar görmemiz lâzım ve bu anlamda ilim adamlarının ilim ahlâkını gözden geçirmesi gerekiyor. Bu ilk şarttır.

Ayrıca tabi Müslümanların, bir bütün olarak İslâm dünyasının son asırda yaşadığı bir sorun var. Bir medeniyet kaybı sorunu. Bu medeniyet kaybı sorunu, öyle kolayca yöntem geliştirilerek aşılacak bir şey değil. Cenâb-ı Hak buyuruyor ya: “Allah bir kavim içlerinde olanı değiştirmedikçe, onların hallerini değiştirmez.” İşte kendi kendimizde olanı, içimizde olanı değiştirmedikten sonra hâlimizde değişiklik olmayacaktır. Yani bir anlamda bu medeniyetle ilgili karşılaştığımız sorunlar biraz da bizim iç dünyamızın yeteri kadar düzene girmediğiyle, ahlâkî anlamda yaşadığımız erozyonla alâkalı gibi gözüküyor. Şahsen ahlâkî anlamdaki Kemâlimize bağlı olarak medeniyet konusundaki kayıplarımızın telâfi edileceğini ve bu çerçevede ilimlerin XIX. yüzyılda, XVII. yüzyılda, XV. yüzyılda yüzyıllardakinin aynısı olmak zorunda olmamakla

birlikte onların devamı olduğunun fark edildiği bir konumda ihya olacağı konusunda bir şüphem yoktur.

Hatiboğlu: Hocam, son olarak bizim *Hadis Tetkikleri* dergimiz, özellikle genç araştırmacılara, hadisçilere yönelik onların elinden tutma, onlara rehberlik etme amacı da güttüğü için bu bağlamda tefekkür derinliğinin hadisi, hadis ilimlerini genel çerçevede ilimleri anlamada ne tür bir katkısı olabilir? Biz bunun çok önemli katkısının olduğunu aslında bu mülâkâtımız dolayısıyla gözlemleyebiliyoruz doğrusu. Ama somutlaştırmak gerekirse çok kısaca, böyle birkaç dakika içerisinde toparlamak üzere ne söyleyebilirsiniz?

Görgün: Şimdi şöyle diyeyim, çok basit bir örnek verebiliriz. Meselâ; İslâm'ın tanımıyla ilgili 'ما الإسلام' diye başlayan hadis-i şerif. Yani İslâm'ın ne olduğu sorusuna verilen cevapla veya Cibril hadisinde ihsânın ne olduğu ile ilgili soruya Peygamber Efendimiz'in verdiği cevabı dikkate aldığınız vakit; tercüme edebilirsiniz ve bu bir şey ifade eder. Ama bu hadis-i şerifin bütün bir İslâm tarihi boyunca İslâm toplumunun varlığını nasıl taşıdığını da görebilirsiniz. Sadece İslâm'ın şartı beştir demek yetmiyor. İslâm'ın şartıyla alâkalı meselâ niye kelime-i şehadet özellikle söylenmiş? Kelime-i şehâdete sadece bunu söylemek diyoruz. Ama söylemek ne demek? Niye söylemek? Bu söz anlamlı olarak ne zaman söylenmiştir? Bunlarla ilgili konuları düşünmeye başladığınız vakit o zaman bakıyorsunuz ki; aslında bu hadiste söylenmesi gereken her şey çok mücez bir şekilde verilmiş. Diğer taraftan çok çeşitli hadis sebepleri de var. Meselâ ben bu mâlâya'nî ile ilgili hadisi incelediğimde bunu çok daha net olarak gördüm. Orada bakıyorsunuz o kadar esaslı bir şey söyleniyor ki; bu esaslı şey aslında Müslüman'ın varoluşunu tanımlayan bir boyut aslında. Çok önemli bir kategori, yani "Seni ilgilendirmeyenden uzak dur!" Şimdi seni ilgilendirmeyen ne demek? Bu beni ilgilendirmeyen şu anda benim ilgimi çekmeyen mi? Beni ilgilendiren şey ne? En esaslı bir şekilde beni ilgilendiren ne? Beni az ilgilendiren şey ne? Şimdi bunlarla ilgili soruyu, buradaki tedrici dikkate almadığınız vakit; meselâ bu mâya'nî ile bağlantılı olarak, ef'âl-i mükellefin olarak bildiğimiz sekiz hükmü temellendiremezsiniz. Diyelim ki niye bazı filler farzdır, bazıları sünnettir, bazıları vaciptir, bazıları müstehâbtır? Bu Müslüman'ın Müslümanca varoluşunu o cihetten ilgilendirme noktasına bağlı olarak, o irtibatla, o itibarla birbirine tefrîk ediliyor. Yani farzın özelliği, Müslüman'ı Müslüman olmaklığı cihetinden en esaslı noktada öncelikli olarak ilgilendiren farz. Bu 'mâya'nî' dediğimiz şeyin karşılığı oluyor aynı zamanda. Şimdi bütün bunları dikkate aldığımız vakit bir tane hadis-i şerif nihayetinde; fakat bu hadis-i şerif kendisiyle birlikte bize çok çeşitli olanların manasını ve nasıl geliştirildiğini, hangi ilkelere bağlı olarak bunların ifade edildiğini de anlamamıza vesile oluyor. Öyle olduğu için zaten bir insanın böyle bir sözden, bir hadis-i şeriften nasibi, kendi bilgisi görgüsü ma'rifeti kadardır.

Hatiboğlu: Efendimizden taşıdığı vasıfların çokluğu kadardır.

Görgün: Aynen öyle. Yani o yüzden bir defa tefekkür derinliği, tefekkür genişliği bunların hepsi hadîs-i şerîfleri anlamak, onlarla irtibat kurmak için çok önemlidir. Bu sadece hadîs-i şerîflerle alâkalı değil başka alanlar için de benzer şekilde geçerlidir. Orada da insanların bilgi derinliği ve genişliğinin çok tayin edici bir yeri var.

Hatiboğlu: *Hadis Tetkikleri Dergisi'*nin yayın hayatına başladığından bu yana gerçekleştirmeyi arzu ettiğimiz bir mülâkattı. Lütfedip bize zaman ayırdığınız için teşekkürlerimi sunuyorum, sağ olun.

Görgün: Estağfirullah. Ben teşekkür ederim. İnşallah istifadeli bir görüşme ve müzâkere olmuştur.